

О. Шульга

O. Shulga

**РОЗВИТОК ІНСТИТУЦІЙНИХ СУСПІЛЬНИХ ФОРМ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ ТА ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ:
ДІАЛЕКТИКА СУПЕРЕЧНОСТЕЙ**

**THE DEVELOPMENT OF INSTITUTIONAL SOCIAL FORMS OF FUNCTIONING
OF ECONOMIC SYSTEMS AND PROPERTY RELATIONS IN AGRARIAN SECTOR:
THE DIALECTICS OF CONTRADICTIONS**

Виявлено й розкрито закономірності та суперечності розвитку різних типів економічних систем і форм власності на землю. Встановлено, що діалектика розвитку інституційних суспільних форм функціонування економічних систем та відносин власності в аграрному секторі економіки полягає у тому, що розвиток продуктивних сил веде до змін і перетворень у системі виробничих відносин, їх переходу до вищої стадії суспільно-економічного розвитку.

Проведене дослідження дало можливість зробити висновок, що відносини власності на землю мають свої закономірності розвитку і свої специфічні суперечності. Можна виділити такі закономірності розвитку відносин власності в аграрному секторі: 1) постійно відбувається розвиток і ускладнення форм власності; 2) поява більш розвинутої форми власності на землю не веде до повного зникнення попередньої форми власності; 3) чим більше конкретних форм власності у межах певного способу виробництва, тим сильнішими є рушійні сили й джерела розвитку економічної системи. Крім того, у міру еволюції відносин власності послаблюється антагоністичний характер соціальних суперечностей, відбувається зближення інтересів протилежних класів, соціальних груп.

Ключові слова: інституційні суспільні форми функціонування економічних систем, відносини власності, аграрний сектор, суперечності, форми господарювання, класи.

Актуальність проблеми. Суперечності є важливим джерелом і рушійною силою суспільного розвитку. Без їх розвитку і розв'язання неможливий рух суспільства від нижчої до вищої стадії розвитку, перехід від старого до нового, більш прогресивного. Саме тому в умовах трансформації аграрних відносин у перехідній економіці України важливим є вивчення суперечностей розвитку аграрних відносин в умовах виникнення і розвитку нових соціальних та економічних форм функціонування економічних систем, що дозволить визначити не лише причини затяжного трансформаційного спаду у вітчизняному аграрному секторі, шляхи його подолання, а й можливості подальшого розвитку.

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Значний внесок у дослідження суперечностей суспільних систем зробили такі вчені, як Ю. К. Зайцев, В. С. Савчук, О. М. Москаленко, А. А. Чухно та ін. Однак залишаються майже не дослідженими питання соціально-економічних суперечностей у системі аграрних відносин сучасної економіки.

Формулювання цілей статті. Мета статті – розкрити діалектику суперечностей розвитку інституційних суспільних форм функціонування економічних систем та відносин власності в аграрному секторі. При дослідженні соціально-економічних суперечностей системи аграрних відносин у різних типах економічних систем були використані методи узагальнення, систематизації, індукції і дедукції, аналізу і синтезу, єдності логічного та історичного підходів тощо.

Викладення основного матеріалу дослідження. В основі кожної економічної системи лежить певна система відносин власності, яка відповідає певному рівню розвитку продуктивних сил. Коли ця система відносин власності перестає забезпечувати прогрес економічного розвитку, виникає необхідність її заміни на нову. Саме об'єктивна потреба розвитку продуктивних сил зумовлює необхідність виникнення нової, вищої форми власності. Для кожної системи відносин власності характерна своя система суперечностей, яка забезпечує її розвиток. Розв'язання цих суперечностей веде до появи нових адекватних форм подальшого розвитку системи відносин власності.

Як відомо, протягом усієї історії людства власність на землю змінювалася і розвивалася. Це пов'язано з тим, що кожному рівню розвитку продуктивних сил повинна відповідати притаманна йому форма власності на засоби виробництва, в т. ч. на землю. Учасниками відносин власності на землю виступають три суб'єкти: земельний власник, підприємець-орендар і найманий сільськогосподар-

ський робітник. За таких умов рушійними силами розвитку будь-якої економічної системи є суперечності між формою земельної власності і формою землеволодіння (між землевласником і землеволодільцем), між формою землеволодіння та формою безпосередньої праці на землі (тобто між володільцем землі і безпосереднім працівником на ній), між власником землі і безпосереднім працівником на ній [7, с. 59].

Основною є перша суперечність, оскільки власність і володіння між собою не збігаються. Власність – це відношення між людьми з приводу привласнення, функціонування і відчуження життєвих благ, яке проявляється через володіння, користування та розпорядження об'єктами власності. Володіння – це, як правило, тривале користування при неповному привласненні матеріальних благ. Тобто власник має більше прав, ніж володільць.

Друга суперечність визначає економічний зміст конкретних форм господарювання, а третя суперечність виступає в реальній формі в умовах, коли власник і володільць землі є однією і тією ж особою. В усіх інших випадках вона виступає опосередковано [7, с. 59].

Залежно від історичного і функціонального способу технологічної трансформації ресурсів виробництва в його результати виділяють три типи економічних систем: доіндустріальна, індустріальна та постіндустріальна економічні системи [1, с. 107–108]. Кожному типу економічних систем характерна певна система відносин власності, яка постійно розвивається і ускладнюється, набуваючи нових форм розвитку.

Взагалі власність на землю протягом історії людства пройшла в своїй еволюції три стадії (рівні) розвитку: общинна – приватна – суспільна власність. Простежимо, яким чином відбувався розвиток кожної з форм власності в різних типах економічних систем, які причини обумовлювали виникнення та існування певної форми власності та які джерела розвитку і рушійні сили знаходяться в кожній із них.

Першою формою функціонування суспільно-економічних відносин в доіндустріальних економічних системах було первісне стадо, існування якого було зумовлене низьким рівнем розвитку продуктивних сил. Для цього етапу розвитку суспільства були характерними общинна власність на землю та колективна організація праці і виробництва членів первісної общини, яка базувалася на простій кооперації праці з використанням мускульної енергії людей. Поділ праці у первісному стаді відбувався за статевою та віковою ознаками.

Важливу роль у розвитку продуктивних сил відіграла поява знарядь праці з металу, яка дала змогу підвищити продуктивність праці виробників і привела до появи додаткового продукту, який тепер міг бути привласнений не лише безпосередніми виробниками та членами їх сімей, а й іншими членами суспільства. Це слугувало базою для виникнення експлуатації людини людиною, яка являла собою можливість привласнення результатів праці інших людей для задоволення власних потреб. Створюються умови для формування класового суспільства.

У міру розвитку продуктивних сил відбувається суспільний поділ праці: спочатку виділилися племена, які займалися скотарством, пізніше від землеробства і скотарства відокремилася ремесло. Це привело до виникнення та розширення сфери обміну не лише всередині общин, а й між общинами. Обмін стає більш регулярним, з'являються гроші. Відбувається перехід до застосування тягової сили робочих тварин та використання знарядь праці з металу, спостерігається тенденція до індивідуалізації виробництва.

Виникає можливість парцеляції відносин власності щодо володіння, користування і розпорядження засобами виробництва, в т. ч. землею. Зазвичай право володіння землею закріплювалося за общиною, право користування надавалося окремим сім'ям, а право розпорядження належало роду. Паралельно з цим відбувається зародження приватної власності на засоби виробництва. У свою чергу, розвиток товарно-грошових відносин веде до розпаду первіснообщинного ладу, існування якого було обумовлене потребою соціального об'єднання людей з метою забезпечення собі мінімуму засобів до існування.

На зміну первісному ладу приходять рабовласницький лад, матеріальною основою якого була підневільна праця рабів на засадах кооперації. Рабовласницький лад був заснований на власності рабовласників на засоби виробництва, головну продуктивну силу – раба та на створений рабами продукт. Раби, які працювали у великих рабовласницьких господарствах, так званих латифундіях, на основі прямого примусу, не були зацікавлені у підвищенні продуктивності своєї праці. Та, все ж таки, протягом певного часу організація господарювання на основі кооперації праці рабів дозволяла створювати продукт, достатній не лише для задоволення потреб рабовласників та напівголодного існу-

вання рабів, але й для реалізації на ринку. Попри це, рабовласницькі господарства мали переважно натуральний характер.

Поряд з великими рабовласницькими господарствами у сільському господарстві існували дрібні господарства вільних селян, виробництво в яких відбувалося з метою задоволення суспільних потреб. Їх існування зумовлювалося необхідністю збереження селянина як воїна та платника податків, від якого залежала економічна, політична і воєнна міць держави. Вільні селяни, на відміну від рабів, були зацікавлені у збільшенні обсягів виробництва та підвищенні якості вироблюваної ними продукції. Однак низький рівень розвитку знарядь праці обумовлював низьку продуктивність їхньої праці, в результаті чого вони за ефективністю поступалися великим рабовласницьким господарствам, в яких зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції відбувалося за рахунок низьких витрат на утримання рабів та використання ефекту від концентрації землі та кооперації праці рабів. Як наслідок, дрібні власники розорювалися та або потрапляли в рабство, або йшли у міста, перетворюючись на пауперів або на свиту сенаторів і багатіїв.

Проте з часом невдоволення серед рабів посилювалося, вони почали ламати знаряддя праці, повставати, а рабовласницькі господарства, в свою чергу, почали занепадати. Це виявилось у зменшенні площ оброблюваних земель, поширенні екстенсивних форм ведення господарства тощо. Стало зрозуміло, що технічні можливості рабовласницького ведення господарства себе вичерпали. Раби не були зацікавлені у вдосконаленні знарядь праці, а вільні люди все частіше віддавали перевагу заняттям філософією, політикою.

Загострилася суперечність між великими господарствами рабовласників і господарствами вільних дрібних виробників. Для рабовласників стала очевидною необхідність пошуку шляхів підвищення зацікавленості рабів в ефективному використанні знарядь праці та покращенні результатів їх праці. Постає потреба змінити форму поєднання безпосереднього виробника із засобами виробництва. Була зроблена ставка на зміцнення невеликих індивідуальних господарств, які були, з точки зору мотивації до праці, більш раціональними формами ведення господарства, проте при збереженні великого землеволодіння. Розпочинаються зміни в організації виробництва у латифундіях, які починають поділяти на невеликі ділянки, так звані парцели, що надавалися в оренду дрібним землеробам (колонам). У результаті останні, залишаючись вільними людьми, потрапляли в поземельну залежність від власника землі за угодою, що ліквідовувалася за бажанням однієї зі сторін.

Щодо рабів, то рабовласники почали розширювати їх господарську самостійність, наділяючи рабів землею та перетворюючи їх на залежних колонадного типу. Набувають поширення рентні відносини у вигляді натуральних і грошових платежів, а також відробітків. Таким чином, «розвиток рабовласницького ладу йшов шляхом від всезагальної групової форми приватної власності до її індивідуальної форми» [2, с. 46]. Формування класу індивідуальних власників створило передумови для переходу до феодального ладу, який був покликаний розв'язати суперечності рабовласницького ладу.

Л. А. Гріффен зазначає, що «формування феодального ладу відбувалося не як наслідок внутрішніх процесів, характерних рабовласницькому ладу, а в результаті взаємодії останнього з навколишнім середовищем... Завдяки впливу рабовласницьких держав феодалізм зазвичай формувався там, де взагалі не було рабоволодіння. Однак і тоді, коли воно передувало феодалізму, ніде у світі розвиток останнього не був прямим наслідком, перш за все, внутрішніх процесів в рабовласницькому господарстві і ніколи безпосередньо не впливало із цих процесів. Внутрішні процеси в суспільствотворенні не можуть призвести до таких змін без включення у цей процес зовнішніх сил, без взаємодії з іншими суспільними утвореннями. Поява можливості корінних суспільних змін не означає їх невідворотності, їх переходу у необхідність» [2, с. 47; 2, с. 50].

Для феодалізму були характерні три основні форми землеволодіння: 1) державна земельна власність корони, яка збереглась у руках держави після роздачі земель привілейованим класам; 2) велика приватна земельна власність феодалів, поміщиків і 3) дрібна селянська власність із збереженням залишків общинних форм землеволодіння. До кінця XIX ст. приватна власність привілейованих класів і селянська власність були обтяжені правовими, економічними та становими обмеженнями щодо купівлі, розподілу, успадкування землі тощо.

Феодальні виробничі відносини базувалися на особистій залежності селян від феодалів на основі позаекономічного примусу, проте вони відрізнялися від аналогічних відносин в епоху рабовласницького ладу, оскільки певною мірою сприяли зацікавленості селян у результатах своєї праці. З одного боку, вони не стимулювали залежних селян до покращення результатів своєї праці у господарстві феодала, але, з другого боку, стимулювали селян до покращення результатів їхньої праці на надільній

землі, яку вони отримували у користування від феодала та на якій вели своє господарство з метою забезпечення потреб сім'ї у продуктах харчування та відтворення власних засобів виробництва, які використовували як у своєму господарстві, так і у господарстві феодала. До того ж, на відміну від рабів, залежні селяни мали власне житло і господарські будівлі та можливість користування деякими землями, що перебували у власності сільської общини (незважаючи на її підпорядкування феодалові).

Феодальне виробництво велося у двох формах – у формі панщинного і у формі оброчного господарств. При панщині вся земля феодального помістя поділялася на дві частини: одна – панська, на якій селянин своєю працею та інвентарем створював продукт, який повністю привласнювався феодалом, а друга – селянська надільна, на якій створений селянами продукт повністю йшов на задоволення потреб сім'ї і відтворення інвентарю. При оброчному господарюванні майже вся земля передавалася у наділ селянам і перебувала у них в оброчному користуванні. Частина створеного у господарствах селян продукту передавалася у вигляді оброку феодалу, а частина – залишалася у селянина на задоволення продовольчих потреб його сім'ї та відтворення інвентарю. Таким чином, в умовах панщини додаткова праця здійснюється примусово і привласнюється у формі відробіткової ренти, а в умовах оброчної системи – добровільно, без примусу і нагляду та привласнюється у формі продуктової ренти [8, с. 171–173].

В результаті більшої зацікавленості залежних селян у результатах своєї праці за феодалізму спостерігався певний розвиток продуктивних сил, що обумовив розвиток товарного виробництва і товарного обміну, який, у свою чергу, привів до становлення внутрішнього ринку, посилення торговельних зв'язків між містом і селом, активізації зовнішньої торгівлі. Феодальне господарство все більше втягувалося у товарно-грошові відносини, долалась його замкнутість та відособленість від селянських господарств. Це обумовило переведення селян із відробіткової і продуктової ренти на грошову. Грошова рента свідчила про більш високий рівень розвитку аграрних відносин, оскільки тепер селянин повинен був не лише виростити продукцію, але й реалізувати її на ринку. Крім того, змінювалося його становище, воно наближалось до становища підприємця-орендаря. Таким чином, феодальний лад, хоч і характеризувався переважно простим відтворенням, але був більш прогресивним ладом порівняно з рабовласницьким. Він розширив господарську самостійність безпосередніх виробників та наблизив їх до землі, сприяючи більшій мотивації їх праці.

В умовах подальшого розвитку товарно-грошових відносин відбувалося посилення експлуатації залежного селянства з боку феодалів. У результаті це негативно позначилося на стані справ як у господарствах феодалів, так і у господарствах селян. Частина селян, які лишалися без землі, були змушені подаватися у міста або працювати у господарствах розбагатівших селян, перетворюючись на найманих працівників. Це призвело до посилення майнової і соціальної нерівності на селі.

Феодальні відносини перешкождали переходу сільського господарства до нового способу виробництва, який вимагав великої кількості вільних найманих працівників. Відповідно до цього переважно натуральний характер феодальних і селянських господарств став несумісним з потребами подальшого економічного розвитку, який вимагав нових форм організації виробництва і праці, нового способу поєднання безпосередніх виробників із засобами виробництва, подолання їх особистої залежності від феодалів, тобто заміни феодальних виробничих відносин новими, які б сприяли розвитку продуктивних сил та задовольняли потребам подальшого економічного розвитку [8, с. 175].

Таким чином, як бачимо, виробничі відносини в доіндустріальних економічних системах базувалися на общинній і приватній некапіталістичній власності на засоби виробництва. Однак першою виникла общинна власність на землю. Об'єктивними причинами її виникнення й існування були: 1) поява землеробства як галузі, від якої великою мірою залежало задоволення потреб у продуктах харчування; 2) низький рівень розвитку продуктивних сил, за якого відокремлене індивідуальне ведення землеробства було фактично неможливим; 3) низький рівень виробництва, при якому необхідний продукт для забезпечення існування міг бути створений тільки спільними зусиллями членів общини на основі кооперації їх праці тощо [3, с. 63].

Особливістю общинного привласнення землі було те, що люди сприймали її як дану їм природою, і земельна власність фактично збігалася із землеволодінням. Однак, з переходом від первісної общини до сільської (сусідської), відбулося виділення сім'ї із загальноплемінної спільності та відокремлення власності на землю від фактичного землеволодіння. Наслідком цього стало виникнення сільської общини, класичною формою якої була так звана марка, що існувала в Німеччині, Англії та деяких інших країнах. Особливістю марки, притаманною й іншим формам сільських общин, є відо-

кремлення землеволодіння сім'ї. Паралельно з цим відбувається зародження приватної власності на земельну ділянку, на якій побудований будинок.

За сільської общини-марки кожний член роду отримував у користування певний наділ, так звану гуфу, вся ж земля вважалася власністю общини. Вчені припускають, що спочатку розміри гуф були однаковими і общинне володіння поширювалося на всі види земель. Але згодом у результаті періодичних переділів земельних наділів почала спостерігатися тенденція до нерівності наділів членів громади, а общинне користування землями поширювалося лише на деякі угіддя.

З часом община під тиском окремих її членів відмовилася від права періодичного перерозподілу орної землі та луків. Однак від усіх інших прав вона не відступила. По-перше, община передавала свої землі окремим сім'ям і особам лише з метою їх використання як ріллі або луків; по-друге, знайдені в землі скарби, копалини, що залягали глибше, ніж дістане леміш, належали общині; по-третє, уся інша земля, що не входила у садибу, та орний наділ (ліси, пасовища, ставки, місця полювання і рибного лову) залишалися общинною власністю і відводилися у суспільне користування, спосіб якого визначався спільно всіма членами общини; по-четверте, община зберігала за собою право контролю і регулювання використання польових земель та луків [7, с. 64].

Таким чином, як бачимо, у сусідській общині були закладені основи земельної нерівності та можливості розвитку приватної власності на землю. З розвитком великого приватного землеволодіння община починає відмирати, а з нею зникають і общинні форми землекористування через захоплення общинних земель великими землевласниками. Натомість селянство, попавши у залежність від останніх, перетворюється з колишніх самостійних власників землі на залежних орендарів.

Однак, навіть після захоплення общинних земель великими землевласниками і поширення на селян кріпосного права, общинне землекористування продовжувало ще довгий час зберігатися, досягнувши більш розвинених форм. Залежні селяни продовжували тривалий час користуватися общинними землями на засадах «дольової» або «передільної» общини, а з відміною кріпосного права зберегли свої наділи вже на засадах приватної трудової власності. Проте залишки общинного землекористування і общинних порядків знаходимо й нині у багатьох країнах світу у формі черезсмужжя, общинного користування землями гірських пасовищ, лісів та інших угідь.

Землеробська община була перехідною фазою до суспільства, що базувалося на приватній власності. Потрібно відзначити, що приватна власність на землю є відображенням умов використання землі в процесі формування та розвитку товарно-грошових відносин. Вона виникає тоді, коли у землеробстві з'являється додатковий продукт та коли виникає можливість привласнювати за гроші засоби виробництва, зокрема землю.

Феодальні відносини забезпечили первісне нагромадження капіталу, без якого не зміг би утвердитися капіталізм, який як суспільний спосіб виробництва притаманний індустріальним економічним системам. Русійною силою, яка перетворює доіндустріальну економіку в індустріальну, є процес індустріалізації, тобто перехід національних економік до виробництва на основі використання машин та системи машин.

Саме в процесі первісного нагромадження капіталу та як результат розвитку попереднього способу виробництва виникає капіталістичний лад, що базувався на приватній власності капіталістів на засоби виробництва та економічній (речовій) залежності юридично вільних працівників від власників капіталу, які, у зв'язку з відсутністю у них засобів виробництва та засобів до існування, змушені продавати капіталістам свою робочу силу. При капіталізмі відбувається руйнування натурального господарства і розвиток капіталістичного товарного виробництва; метою виробництва стає отримання прибутку та задоволення потреб суспільства; робоча сила перетворюється на товар поряд з іншими засобами виробництва; спостерігається небувалий розвиток продуктивних сил, який супроводжується постійним науково-технічним прогресом у галузі техніки, технологій, організації сільськогосподарського виробництва і праці тощо. Таким чином, капіталізм породив економічні стимули, які сприяли НТП та зацікавленості виробників у впровадженні його досягнень у виробництво.

На перших порах капіталістичне господарство ґрунтувалося на простій кооперації праці найманих працівників, яка, забезпечивши вищу продуктивність праці працівників порівняно з феодальним ладом, з часом дала можливість перейти до мануфактури, а після промислового перевороту кінця XVIII – початку XIX століття – до великого машинного виробництва, формою організації якого стала фабрика. Капіталістична організація праці обумовила появу нової продуктивної сили – машин, які призвели до інтенсифікації праці найманих працівників, посилення їх експлуатації. Формою експлуа-

тації найманих працівників тепер виступає створена ними додаткова вартість, яку привласнює капіталіст відповідно до розмірів вкладеного капіталу.

Розвиток капіталізму супроводжується масовим вилученням власності у дрібних виробників, поглибленням майнової та соціальної диференціації в суспільстві, зміною соціального статусу більшості людей, які перетворилися на найманих працівників і потрапили в залежність від власників капіталу, формуванням ринку праці, первісним нагромадженням капіталу тощо. У результаті цих процесів, з одного боку, відбувається збагачення капіталістів, а з другого боку, зубожіння найманих працівників. Саме у цьому полягає суперечливий характер капіталістичного суспільства, в основі розвитку якого лежить суперечність між загальною логікою історичного прогресу (останній полягає у підпорядкуванні виробництва розвитку людини) та метою індустріального розвитку.

Зі зростанням обсягів виробництва і нагромадження капіталу почали посилюватися процеси концентрації та централізації капіталів і виробництва, тенденції монополізації. Це створило умови для поширення нової форми організації виробництва і праці, якою є корпорації, та зростання ролі корпоративної власності, яка реалізується одночасно як індивідуальна капіталістична приватна, колективна капіталістична приватна та як трудова приватна власність. Поширення корпоративної власності привело до якісних змін у взаємодії суб'єктів господарювання через зближення інтересів підприємців, найманих працівників і держави, розвитку партнерства між державою і бізнесом, соціальної відповідальності бізнесу тощо. Одночасно почало спостерігатися зменшення значення індивідуальної капіталістичної власності.

Однак після науково-технічної революції (НТР) другої половини ХХ століття ситуація змінилася: почали набувати поширення середні й дрібні підприємства, які завдяки високій спеціалізації та мобільності досягають вищих результатів і домагаються вищої ефективності порівняно з великими підприємствами. Остання НТР прискорила зміни у розвитку капіталістичного ладу, зумовила появу нових тенденцій і закономірностей. З одного боку, в умовах посилення процесів концентрації та централізації капіталу, інтеграції й інтернаціоналізації виробництва спостерігається існування великих корпорацій; з другого – відбувається зростання кількості середніх і дрібних підприємств, посилення конкуренції між ними [8, с. 178]. Тобто відбуваються процеси інтеграції праці і виробництва, диверсифікації та деконцентрації виробництва, демонополізації та децентралізації виробництва і управління, а процеси капіталізації доповнюються процесами соціалізації; приватна власність набуває форм колективно-приватної, акціонерної, корпоративної тощо.

З'являється інтелектуальна власність та набувають поширення різні її форми – особиста, індивідуальна приватна, колективна, корпоративна, державна власність. Крім того, виникають нові форми відносин між суб'єктами господарювання, наприклад система спільного володіння інтелектуальним капіталом усіма інвесторами.

За таких умов відбувається перехід до нового технологічного способу виробництва, коли основними джерелами економічного зростання стають наука, знання та інформація. Зростає роль сфери послуг, яка забезпечує підготовку висококваліфікованих працівників, і водночас звужується сфера матеріального виробництва. Відбувається зростання питомої ваги розумової праці. Відповідно до цього зростає роль живої висококваліфікованої праці, відбувається інтелектуалізація працівника і соціалізація умов його праці і життя, пріоритетним для найманих працівників стає задоволення духовних потреб, а джерелом задоволення цих потреб стають соціальні блага, а не лише заробітна плата. Це означає, що, на відміну від попередніх стадій розвитку капіталістичного суспільства, яке базувалося на приватній власності і вирішувало приватні завдання, нині поряд з нею розвивається державна власність і соціалізовані (суспільні) форми. Капіталістичне суспільство вступає в постіндустріальну епоху [8, с. 178–179].

Потрібно відзначити, що масовий перехід до машинного виробництва в аграрному секторі відбувся пізніше, ніж у промисловості. Це в основному було пов'язано зі співіснуванням в аграрному секторі різних форм власності, успадкованих від різних економічних систем, та відсутністю достатньої кількості капіталу у сільськогосподарських виробників. Масова активізація процесів індустріалізації аграрного сектора у розвинених країнах світу дістала свій вияв у такому:

- широке комплексне застосування машин та машинного устаткування для виробництва продукції в усіх галузях сільського господарства, що перетворило їх на одну з організаційних форм промислового виробництва;
- швидке зростання продуктивності праці;

- значне зростання концентрації і спеціалізації виробництва, поява нових форм сільськогосподарських підприємств, аналогічних тим, що функціонують у промисловості;
- стрімка концентрація капіталів, що функціонують в аграрному секторі;
- швидке й істотне скорочення кількості сімейних ферм, водночас поширення сучасних форм функціонування приватної і колективної власності, характерних для промисловості (акціонерна, кооперативна, колективна, але при домінуванні приватної капіталістичної власності);
- посилення процесів інтеграції сільського господарства з промисловим і фінансовим капіталом тощо [3, с. 104–105].

Як показує аналіз сутності та закономірностей розвитку трансформації капіталістичної (індустріальної) економічної системи і зовнішніх чинників її розвитку, для неї є характерними відкритість, нелінійність, гнучкість, здатність реагувати на зміни у потребах людини і суспільства. Саме ці особливості, на думку Ю. К. Зайцева і В. С. Савчука, дозволили капіталістичному суспільству вчасно зреагувати на швидке зростання некомпенсованих збурень зовнішнього середовища. Такий перебіг трансформації свідчить, що капіталістична система має як потужні мотиваційні важелі, що забезпечують сталість і можливості подальшого розвитку її економічної і соціальної системи, так і реальні можливості динамічного функціонування окремих стадій життєвого циклу економічних систем протягом тривалого часу [3, с. 96; 3, с. 94].

На думку Л. А. Гріффена, саме соціалізм створив можливості для подальшого розвитку капіталізму, який спрямований лише на насилля, експлуатацію. Існування соціалізму створило можливості робітникам капіталістичних країн більш успішно домагатися задоволення своїх вимог; сприяло руйнуванню колоніальної системи; змусило капіталістичні держави посилити інтеграційні тенденції перед загрозою знищення класу буржуазії. Проте капіталізм змінився більше по формі, ніж по суті. Він і надалі прагне до експлуатації інших, однак тепер вже у глобальних масштабах, за рахунок експлуатації природних багатств і населення країн, що розвиваються. Наприклад, США, в яких проживає всього 5 % населення світу, споживає 25 % всієї вироблюваної енергії і 40 % природних ресурсів [2, с. 56–58].

Як бачимо з вищевикладеного, для індустріальних і постіндустріальних економічних систем характерна приватна капіталістична власність на засоби виробництва, в т. ч. на землю. Вона історично формувалася кількома шляхами: захоплення общинних земель; викуп земель, що належали монархам або вождям племен; скуповування земель, які належали землеробам, що відокремилися; захоплення земель як на завойованих територіях, так і у селян, що вели самостійне господарство.

Виникнення приватної власності на землю було зумовлене необхідністю розвитку та використання суспільного поділу праці. Переваги приватної власності були зумовлені тим, що вона сприяла перерозподілу землі відповідно до потреб суспільного розвитку; оптимізації розмірів господарств відповідно до техніко-економічних умов, а тому й ефективнішому використанню землі і техніки на основі великих землеробських господарств; вона створювала певні умови для формування господарств незалежних землеробів і спонукала їх до прояву економічної ініціативи; купівля-продаж землі дали змогу визначити економічну цінність землі.

Чим швидше відбувалося проникнення капіталістичних відносин у сільське господарство, тим швидше розкладалися старі форми феодальних земельних відносин, замінюючись новими, капіталістичними. Однак повного зникнення феодальних форм земельних відносин не відбулося, тому сьогодні в західноєвропейських капіталістичних країнах виділяють кілька шляхів розвитку земельних відносин, серед яких:

1) англійський тип земельних відносин, який безпосередньо розвинувся з феодальної земельної власності та характеризується концентрацією земельної власності, цілковитим відділенням землеволодіння від землеробського господарства та відсутністю дрібної земельної власності;

2) пруський тип земельних відносин, який також розвинувся з феодальної земельної власності зі збереженням латифундій у руках землевласників. При цьому типі земельних відносин мають місце як велика земельна власність великих господарств, так і дрібна власність селян, однак при жодній з них не спостерігається відділення землеволодіння від землеробського господарства;

3) французький тип земельних відносин, який зберіг ряд історичних пережитків феодалізму та характеризується поширенням, замість колишніх феодальних латифундій, дрібної земельної власності селянського або парцелярного типу;

4) північноамериканський тип земельних відносин, що склався на основі захоплення земель та їх надлишку в умовах швидкого розвитку землеробського капіталізму [4, с. 148].

Таким чином, на основі розпаду кріпосницьких господарств, що ґрунтувалися на феодальній формі приватної власності на землю, виникли два типи господарств: капіталістично-підприємницькі та селянські. Основою селянських господарств є селянська приватна власність на землю. Селянська власність на землю означає закріплення права власності за тим, хто працює на ній; обмеженість її тими економічними і господарськими можливостями, що пов'язані з працею селянина; залежність її від форм господарювання, які існують на базі великої власності на землю.

Основою виникнення капіталістично-підприємницької форми земельної власності є трансформація великої феодальної власності, суб'єктами якої стають власник землі, підприємець-орендар і найманий працівник, що позбувся землі. За умов, коли власник землі не є її безпосереднім володільцем, він виступає у ролі орендодавця та одержує ренту з орендарів. Щодо підприємця-орендаря, який діє на землі і не є власником землі, він своїм капіталом забезпечує створення можливостей для виникнення додаткової вартості, частину якої пізніше привласнить власник землі.

Руйнуючи старі форми великого феодального землеволодіння і замінюючи їх новими формами великого капіталістичного землеволодіння, капіталізм не призвів ані до повного обезземелювання дрібних власників, ані до усупільнення і концентрації земель сільськогосподарського призначення, як це відбулося в промисловості. У результаті поряд із залишками колективного общинного землеволодіння та великою приватною земельною власністю епохи феодалізму у сільському господарстві капіталістичних країн значного поширення набули дрібні землеволодіння селянського типу та різні форми парцелярного землеволодіння міського населення, які в економічному відношенні відмінні від форм дрібного ведення господарства, оскільки спрямовані на доведення та вирощування продуктів харчування для задоволення потреб сім'ї.

Розвиток парцелярного землеволодіння відбувається у двох напрямках: з одного боку, у вигляді розвитку парцеляції селянського землеволодіння взагалі, коли колишні самостійні селянські господарства перетворюються на парцелярні ділянки, придатні лише як садиба і город. З другого боку, – у вигляді поширення таких же парцел навколо міст і великих промислових центрів, коли невеликі ділянки використовуються міськими жителями як місце для відпочинку, як город, для розведення квітів та ін. Дохід від таких ділянок взагалі не має жодного істотного значення.

З вищесказаного видно, що капіталізм взагалі, і капіталізація сільського господарства зокрема, не завжди веде до концентрації земельної власності. В одних умовах процес капіталізації сільського господарства супроводжується концентрацією земельної власності і наявністю великих розмірів господарств, в інших, навпаки, роздробленням земельної власності та наявністю дрібних розмірів земельних володінь.

Проблема земельної власності в умовах капіталістичного господарства полягає у подоланні монополії земельної власності, яка на певному етапі стає перепорою подальшому розвитку капіталістичного сільськогосподарського виробництва. Негативним наслідком земельної власності та її рентної монополії є вплив на розвиток продуктивних сил у сільському господарстві. Відволікання капіталу на купівлю землі, що веде до зменшення вкладень у її обробіток, та перехід до обробітку гірших земель – такими є основні негативи земельної власності на розвиток продуктивних сил і капіталізації сільського господарства. Тобто в аграрному секторі принцип приватної власності вступає у суперечність з іншими основними принципами капіталізму – економічною свободою, конкуренцією, тенденціями до концентрації і усупільнення. Суперечності між приватною власністю і всім капіталізмом не зникають навіть на високих стадіях капіталістичного процесу усупільнення [4, с. 186–187].

Історичною місією розвитку капіталізму в сільському господарстві було розкладання феодальних форм земельної власності, які він успадкував від попереднього періоду, і сприяння формуванню нової форми власності, яка відповідала б рівню розвитку продуктивних сил та новому способу виробництва. Капіталізм, з одного боку, надав працівникам особисту незалежність від феодалів, поміщиків, а з другого, призвів до відокремлення землі від її власника, для якого тепер земля стає все частіше не об'єктом вкладень капіталу у ведення сільськогосподарського виробництва, а джерелом рентного доходу від власності на землю. Земельна власність набуває економічної форми, перетворюючись на звичайний товар, який користується попитом з боку капіталістів і орендарів. Ця форма відділення землеволодіння від сільськогосподарського виробництва є перепорою на шляху його розвитку і капіталізації.

Іншим способом подолання капіталізмом феодальних форм земельної власності є мобілізація землі у зв'язку зі зростанням іпотечної земельної заборгованості, при якій капіталізація ренти відбувається у формі іпотечного боргу. Але якщо через мобілізацію і ціну землі капіталізм пристосовує

землю як засіб виробництва до умов капіталістичного виробництва, то іпотечна заборгованість призводить до переродження самої природи земельної власності і землевласника. Мова йде про те, що отримання ренти переходить не до землевласника, а до банківського капіталу. За таких умов землевласник або перетворюється на сільськогосподарського виробника, або вибуває з капіталістичних земельних відносин.

Найбільш повне відділення землеволодіння від ведення сільського господарства здійснюється через оренду. Це обумовлено тим, що розвиток орендних відносин, з одного боку, передбачає наявність підприємців-орендарів та найманих працівників, а з другого боку, виокремлення і збереження класу землевласників. У зв'язку з цим оренда може в деяких випадках мати в своїй основі не лише капіталістичні відносини, а й залишки докапіталістичних відносин і форм. Відповідно до цього розрізняють два види оренди: капіталістичну і некапіталістичну.

Капіталістична оренда передбачає наявність розвинених капіталістичних відносин у сільському господарстві, а саме: винаймання землі з метою її подальшої експлуатації шляхом застосування капіталу і найманої праці у поєднанні з працею членів сім'ї. Центральною фігурою такої оренди є підприємець-орендар, який веде товарне капіталістичне виробництво. Некапіталістична оренда передбачає наявність нерозвинених капіталістичних відносин у сільському господарстві і винаймання землі не стільки з метою її капіталістичної експлуатації, скільки з метою або задоволення продовольчих потреб сім'ї, або з метою простого товарного виробництва. Центральною фігурою такої оренди виступає дрібний виробник, селянин, який веде домашнє господарство для задоволення своїх продовольчих потреб або для реалізації продукції на ринку. Незважаючи на поширеність у різних країнах обох форм оренди, простежується тенденція до заміни форм земельних відносин докапіталістичної економіки формами капіталістичної оренди.

Як бачимо, розвиток приватної власності на землю являє собою об'єктивний процес, зумовлений певною системою суперечностей і необхідністю їх вирішення. Найважливішими з них є:

- можливість відокремлення права власності, яке є джерелом непідприємницьких доходів, від фактичного використання землі, що призводить до неефективного використання землі;
- суперечність між інтересами суспільства щодо використання землі та інтересами власника землі;
- суперечність між розподілом землі, зумовленим відносинами власності на неї, і потребами її нового розподілу й перерозподілу, викликаних розвитком продуктивних сил;
- суперечність між ринковими і природно-виробничими критеріями ефективності використання землі як вираз суперечностей між різними методами господарювання [7, с. 70–72].

Наведені суперечності вимагають пошуку шляхів їх розв'язання. Виділяють три шляхи розв'язання суперечностей приватної власності на землю в аграрному секторі – це націоналізація землі та її ренти, створення колективних сільськогосподарських підприємств та встановлення контролю з боку суспільства за використанням землі. Перші два шляхи знайшли свою реалізацію на початку минулого століття в постсоціалістичних країнах, економічні відносини в яких базувалися на суспільній власності на засоби виробництва, суспільних формах організації виробництва і праці, безпосередньому поєднанні виробників із засобами виробництва, відсутності експлуатації людини людиною, планомірному і пропорційному розвитку економіки, забезпеченні всебічного розвитку особистості і повного задоволення її потреб. Насправді суспільна власність була одержавленою. За таких умов безпосередні виробники були формальними власниками, відчуженими від засобів виробництва та його результатів, відсторонені від управління ним. Це підривало їхню зацікавленість у результатах своєї праці.

Крім того, виробництво за соціалізму велося відповідно до директивних планів, виконання яких не сприяло впровадженню досягнень науково-технічного прогресу у сільському господарстві. Замість демократизації суспільного життя мала місце його бюрократизація, яка обмежувала економічну самостійність трудових колективів. Все це обумовило розвиток сільського господарства на екстенсивній основі. Коли можливості такого розвитку були вичерпані, темпи зростання виробництва почали падати, а соціальна напруга у суспільстві – зростати. Це обумовило необхідність докорінної перебудови системи аграрних відносин і, перш за все, відносин власності на землю.

Ситуація, яка склалася в аграрному секторі, була пов'язана із загостренням суперечності між формою власності на землю та формами реального землеволодіння. Складалося враження, що асоційовані виробники є формальними власниками, а земля, по суті, є нічєю. У зв'язку з цим головною ланкою докорінної перебудови аграрних відносин повинно було стати розв'язання саме цієї суперечності. Проте, на жаль, всі зусилля реформаторів зосередилися на перебудові власності на землю. Було

не враховано, що перебудова відносин власності на землю в умовах неефективності суспільної власності на землю повинна відбуватися не просто її заміною на приватну власність, а шляхом перетворень і заміни економічного становища кожного суб'єкта аграрних відносин – і власника, і володільця, і працівника.

Таким чином, в умовах відсутності належних умов для розв'язання цієї суперечності відбулося діалектичне заперечення суспільної власності та відродження приватної власності на землю. При розв'язанні суперечності приватної власності за соціалізму було не враховано: по-перше, що форма власності на землю зумовлюється потребами розвитку продуктивних сил, по-друге, що усупільнення землі має відповідати економічним інтересам селян, тобто тим людям, хто її оброблятиме.

Можна навести цікавий досвід провінції Хейлуцзян, який демонструє приклад врахування інтересів і настроїв селян у процесі трансформування колективної власності на землю. Там при незмінному юридичному статусі державної і колективної власності на землю почав формуватися загальнонаціональний ринок землі, на якому продавалася не сама земля, а право користування нею як засобом виробництва. Таке право нічим не відрізнялося від права власності на землю з можливістю її продажу. Внаслідок продажу права користування землею спостерігався приплив інвестицій у сільське господарство та поширення великих господарств, що діють на юридично суспільній землі, але на приватницьких засадах [7, с. 76].

Світовий досвід перебудови аграрних відносин показує, що, по-перше, не можна поспішати зі зміною форм власності на землю; по-друге, така зміна повинна відбуватися разом з аналогічними змінами в господарюванні, що робить перехід до нових форм власності на землю більш ефективним; по-третє, використання суспільної власності і суспільного володіння землею виправдане лише за умов, коли вони являють собою одну з передумов розв'язання суперечності між формою власності на землю і формами реального використання землі тощо.

Сьогодні у розвинених країнах світу розв'язання суперечностей приватної власності на землю відбувається шляхом встановлення контролю з боку суспільства за використанням землі та за дотриманням умов купівлі-продажу землі. Нині майже в усіх країнах земельне законодавство передбачає контроль держави за виконанням цих умов.

Взагалі, потрібно сказати, що, хоча націоналізація землі на практиці видається для капіталістичного суспільства соціально недосяжною, залишаючись утопією суспільного перетворення, проте її здійснення принесло б для розвитку сільського господарства ряд вигід, оскільки звільнило б капіталістів від необхідності непродуктивних витрат на купівлю землі, створило б сприятливі умови для конкуренції капіталів у сільськогосподарському виробництві, привело б до зникнення абсолютної і монопольної земельної ренти, що, у свою чергу, спричинило б зниження цін на сільськогосподарську продукцію, зменшивши капіталістичні витрати виробництва.

Усі зазначені шляхи перетворення форм власності на землю і встановлення відповідності між ними та формами господарювання спрямовані на вирішення зрівняльних тенденцій у користуванні і збереженні землі, подолання відчуження окремого працівника від вирішення суспільних завдань ефективного використання землі, створення багаторівневих альтернативних механізмів контролю і розпорядження землею [7, с. 78].

Висновки. Таким чином, діалектика розвитку інституційних суспільних форм функціонування економічних систем та відносин власності полягає у тому, що розвиток продуктивних сил веде до змін і перетворень у системі виробничих відносин, їх переходу до вищої стадії суспільно-економічного розвитку. Так, у доіндустріальних економічних системах, для яких був характерний низький рівень розвитку продуктивних сил, суспільні форми організації виробництва і праці великою мірою залежали від природи та вимагали об'єднання людей в колективи з метою задоволення своїх потреб та потреб пануючого класу. За таких умов головною продуктивною силою була людина. У таких системах створюються умови для експлуатації людини людиною, виникають нові суспільні інститути – класи, які виступають виробничими одиницями, що визначають взаємовідносини між людьми у процесі виробництва.

Для індустріальних економічних систем характерні високий рівень розвитку продуктивних сил; збереження поділу суспільства на соціальні класи; економічна залежність юридично вільних найманих працівників від власників капіталу; заміна приватної некапіталістичної власності на приватну капіталістичну власність (акціонерну, корпоративну, монопольну, олігопольну); головною продуктивною силою стає машина, людина ж перетворюється на придаток до машини; капітал і праця виступають сторонами капіталістичних виробничих відносин; посилення процесів спеціалізації та концент-

рації праці і виробництва, централізації власності та управління нею, капіталізації та монополізації виробництва.

У постіндустріальній економічній системі відбувається перехід до автоматизованого виробництва; головною продуктивною силою стає наука, а важливими ресурсами – знання та інформація; заперечуються відносини особистої і економічної залежності людини; створюються передумови для забезпечення всебічного розвитку індивіда та гармонійного поєднання індивіда з навколишнім середовищем; відбуваються процеси інтеграції праці і виробництва, диверсифікації та деконцентрації виробництва, демонополізації та децентралізації виробництва і управління, а процеси капіталізації доповнюються процесами соціалізації; приватна власність набуває форм колективно-приватної, акціонерної, корпоративної; з'являється інтелектуальна власність.

Якщо в доіндустріальних економічних системах головним засобом зростання сільськогосподарського виробництва був землеробський капітал, в індустріальних – промисловий капітал, то в постіндустріальних – інформація і знання безпосередніх виробників.

Відносини власності на землю мають свої закономірності розвитку і свої специфічні суперечності. До закономірностей розвитку відносин власності слід віднести такі: 1) постійно відбувається розвиток і ускладнення форм власності; 2) поява більш розвинутої форми власності на землю не веде до повного зникнення попередньої форми власності; 3) чим більше конкретних форм власності у межах певного способу виробництва, тим сильнішими є рушійні сили й джерела розвитку економічної системи. Крім того, у міру еволюції відносин власності послаблюється антагоністичний характер соціальних суперечностей, відбувається зближення інтересів протилежних класів, соціальних груп. І справді, доіндустріальні економічні системи базувалися спочатку на власності пануючого класу на засоби виробництва і працівника (виробника), пізніше – на результати його праці; індустріальні економічні системи – лише на власності капіталіста на засоби виробництва, а постіндустріальні системи – на власності самих працівників на свої унікальні здібності (відбувається поєднання капіталу і праці).

До суперечностей відносин власності на землю належать суперечності між різними типами і формами власності. Тому в аграрному секторі виробництва не може бути однозначних підходів при вирішенні такої проблеми, як зміна форм власності на землю.

Список використаної літератури

1. Башнянин Г. І. Економічні системи : проблеми структуризації і типологізації / Башнянин Г. І., Копич І. М., Шевчик Б. М. – Львів, Коопосвіта, 1999. – 220 с.
2. Гриффен Л. А. Диалектика общественного развития (опыт современного марксизма) / Л. А. Гриффен. – [2-е изд.]. – Киев : Наукова думка, 1994. – 116 с.
3. Зайцев Ю. К. Сучасна політична економія (проблеми та інституційне поле предмета і методології досліджень) : навч. посіб. / Ю. К. Зайцев, В. С. Савчук. – К. : КНЕУ, 2011. – 337, [3] с.
4. Лященко П. И. Социальная экономия сельского хозяйства / П. И. Лященко. – М., 1930. – Т. 1. Основные элементы социальной экономии сельского хозяйства. – 400 с.
5. Москаленко О. М. Теорія і модель випереджаючого економічного розвитку в системі суспільних стратегічних потреб : [монографія] / О. М. Москаленко. – К. : КНЕУ, 2014. – 550, [2] с.
6. Мочерный С. В. Противоречия социалистической собственности и перестройка хозяйственного механизма / Мочерный С. В., Долишний М. И., Черняк В. К. ; под ред. С. В. Мочерного. – Львов : Свит, 1991. – 240 с.
7. Філоненко О. С. Аграрні відносини : зміст, розвиток, майбутнє / О. С. Філоненко. – К. : Урожай, 1996. – 208 с.
8. Чухно А. А. Твори : у 3 т. / А. А. Чухно / НАН України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Наук.-досл. фін. ін-т при М-ві фін. України. – К., 2006. – Т. 2. Інформаційна постіндустріальна економіка: теорія і практика. – 2006. – 512 с.

References

1. Bashnyanyn, G. I., Kopych, I. M., Shevchyk, B. M. (1999), Economic systems: problems of structuring and typology [Ekonomiczni systemy: problemy strukturyzatsiyi i tyologizatsiyi, Kooposvita, L'viv, 220 p.
2. Griffen, L. A. (1994), Dialectics of social development (the experience of modern Marxism) [Dialektika obshchestvennogo razvitiya (opyit sovremennogo marksizma)], 2nd ed., –Naukova dumka, Kiev, 116 p.
3. Zajcev, Yu. K., Savchuk, V. S. (2011), Modern political economy (problems and institutional field of the subject and research methodology) [Suchasna politychna ekonomiya (problemy ta instyucijne pole predmeta i metodologiyi doslidzhen`)], KNEU, Kyiv, 337, [3] p.
4. Lyaschenko, P. I. (1930), Social economy of agriculture [Sotsialnaya ekonomiya selskogo hozyaystva], Moscow, vol. 1. The main elements of agriculture social economy, 400 p.

5. Moskalenko, O. M. (2014), The theory and model of leading economic development in the system of public strategic needs [Teoriya i model' vyperedzhayuchogo ekonomichnogo rozvytku v systemi suspil'nyh strategichnyh potreb], KNEU, Kyiv, 550, [2] p.
6. Mocherniy, S. V., Dolishniy, M. I., Chernyak, V. K. (1991), Social property contradictions and reorganization of economic mechanism [Protivorechiya sotsialisticheskoy sobstvennosti i perestroyka hozyaystvennogo mehanizma], Svit, Lvov, 240 p.
7. Filonenko, O. S. (1996), Agrarian relations: the nature, development, future [Agrarni vidnosyny: zmist, rozvytok, majbutnye], Urozhaj, Kyiv, 208 p.
8. Chuhno, A. A. (2006), Works: in 3 vol. [Tvory: u 3 t.], Kyiv, vol. 2. Information postindustrial economy: the theory and practice, 512 p.

O. Shulga

**THE DEVELOPMENT OF INSTITUTIONAL SOCIAL FORMS OF FUNCTIONING
OF ECONOMIC SYSTEMS AND PROPERTY RELATIONS IN AGRARIAN SECTOR:
THE DIALECTICS OF CONTRADICTIONS**

The regularities and contradictions of the development of different types of economic systems and forms of land ownership are identified and disclosed. It is established that the dialectics of the development of institutional social forms of functioning of economic systems and property relations in agrarian sector of the economy is that the development of productive forces leads to changes and transformations in the system of production relations, their transition to a higher stage of social-economic development.

The conducted study allows to conclude that the relationships of land ownership have their own laws of development and their specific contradictions. We can distinguish the following patterns of property relations development in agricultural sector: 1) there is constant development and increasing complexity of forms of ownership; 2) the emergence of more advanced forms of land ownership does not lead to complete disappearance of the previous form of ownership; 3) the more specific are forms of property within a certain mode of production, the stronger become driving forces and sources of economic system development. In addition, with the evolution of ownership relations antagonistic character of social contradictions is weakened, there is a convergence of interests of opposing classes and social groups.

Keywords: *institutional social forms of economic systems functioning, ownership relations, agricultural sector, contradictions, forms of business, classes.*